

Aleksejs ANDRONOVŠ (Sanktpēterburga)

Par vārda gramatisko raksturojumu vārdnīcā

Kā zināms, vārda gramatiskajam raksturojumam ir divi aspekti: paradigmatisks (kas attiecas uz formveidošanu) un sintagmatisks (kas nodrošina vārda pareizo lietošanu tekstā) [Берков, 1996, 109; Зализняк, 1987, 3]. Es gribētu pievērst uzmanību paradigmatisksajam aspektam un mēģināšu aplūkot gramatisko informāciju, kas ir nepieciešama un pietiekama pilnīgai latviešu valodas formveidošanas atspoguļošanai vārdnīcā. (To ir interesanti salīdzināt, piemēram, ar informāciju, kas dota jaunākajā “Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcā”, Rīga, 1995 – LVPPV.) Raksta beigās ir pielikums ar vārda gramatiskā raksturojuma paraugiem (vārdi ir sakārtoti kā inversā vārdnīcā).

Vārda izruna. Sākumā jāapstājas pie vārda izrunas atspoguļošanas vārdnīcā. Latviešu valodas ortogrāfija ļauj diezgan viegli pāriet no rakstības pie izrunas, tāpēc nav vajadzības gandrīz katram vārdam likt klāt transkripciju. Galvenie elementi, kas ir jāmin vārdnīcā un ko neatspoguļo tradicionālā pareizrakstība, ir:

- ~ šauro *e*, *ē* vai plato *ę*, *ę̄*¹ izruna;
- ~ *o*, *ō* un *uo* izruna;
- ~ zilbes intonācijas;
- ~ uzsvars vārda ne pirmajā zilbē.

Zilbes intonāciju un uzsvara apzīmējums ir iespējams arī parastā rakstībā². Lai atspoguļotu šauro *e*, *ē* vai plato *ę*, *ę̄* izrunu

¹Platā [æ], [ǣ] apzīmēšanai rakstā izraudzīti mazāk parasti burti — ligatūras *ę* un *ę̄*. Tie tiek lietoti attiecīgo patskaņu apzīmēšanai starptautiskajā fonētiskajā transkripcijā un ir ērti arī tāpēc, ka šiem burtiem ir lielāka grafiskā atšķirība no *e*, *ē* nekā burtiem *ę*, *ę̄*.

² Lai atvieglotu vārdnīcas lietošanu nevalodniekiem, atzīmējot intonācijas, vajadzētu atstāt arī garumzīmes virs gariem patskaņiem visos gadījumos (ne tikai *svērt*, bet arī *vīrs*, *sākt*).

un *o*, *ō* un *uo* izrunu, varētu vārdnīcā izmantot nosacītu ortogrāfiju, kur būtu attiecīgi simboli. Liekas, iespējams vārdnīcā ieviest arī mīkstināto *ɹ* apzīmējumu, kas parādītu, kur tas var tikt lietots (sk. pielikumā, piem., vārdu *svērt* – *sveɹ*). Pāreja no tādas nosacītas ortogrāfijas uz tradicionālo neradīs nekādas grūtības: *ɹ* un *r* vietā būs jāraksta *r*, *uo*, *ō*, *o* vietā – *o*, bet *e*, *ē*, *ē*, *ē̄* vietā – *e*, *ē*. Bez tam ir vēlams minēt gadījumus, kad blakus esošie *d* un *z* neveido afrikātas (piem., *pavad-zīme*), kā arī gadījumus, kad blakus esošie patskaņi neveido divskani, kurš ir principiāli iespējams latviešu valodā (piem., *poliomi-elīts*), kaut gan to var izsecināt no tā, ka nav intonācijas zīmes.

Formveidošana. Lai raksturotu vārda formveidošanu, protams, nav racionāli un ērti dot vārdnīcā pilnu paradigmu, jo parasti to var paredzēt pēc dažiem tās elementiem, kuri ir jāmin vārdnīcā blakus pamatformai – šķirkļa vārdam (reizēm var pietikt ar vienu pamatformu).

Vārda gramatiskajam raksturojumam vārdnīcā ir jābūt saskaņotam ar attiecīgo gramatikas nodaļu. Gramatikā tiek formulēti vispārīgi formveidošanas likumi, citiem vārdiem sakot, tiek norādīti formveidošanas afiksi un aprakstītas regulāras morfonoloģiskas pārmaiņas (skaņu mijas). Turpretī vārdnīcā tiek reprezentēta informācija par izņēmumiem, novirzēm no šiem likumiem. Tādēļ ir nelietderīgi minēt vārdnīcā regulāri izveidojamās formas (to skaitā arī formas ar regulāru skaņu miju, piem., *gulbis*, *gulbja*), vajadzīgs tikai norādīt gadījumus ar neparastu afiksu lietošanu, ar neregulāru skaņu miju³ (vai tādus gadījumus, kur nav skaņu mijas, kaut gan pēc vispārīgiem likumiem tai būtu jābūt, vai ir iespējamās paralēlas formas ar skaņu miju un bez tās).

³ Parasti katrai skaņai ir tikai viens korelāts, un tikai skaņu savienojumam *st* Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika atļauj divus variantus: *š* un *ṣ̌* (piem., *plekste* — *plekšu* / *plekṣ̌u*) [MLLVG-1, 64]. Tomēr jaunākās latviešu valodas vārdnīcās (LLVV, LVPPV) un gramatikās (piem., Ceplītis, 1991, 21, 21) tāda mija netiek atzīta.

Tikai dažiem neregulāri lokāmiem vārdiem ir nepieciešams dot vārdnīcā visu paradigmu (piem., *trīs, tu, tas, iet* (tagadnē) un citiem – sk. tālāk). Vārdiem ar defektīvu paradigmu (lietvārdiem Pluralia tantum, bezpersonas verbiem un citiem) ir vajadzīga attiecīga norāde. (Šeit atsevišķu sarežģītu problēmu rada vārdu formu ar noteiktām galotnēm un īpašības vārdu salīdzināmo pakāpju formu atvasināšanas ierobežojumu noteikšana, bet par to šajā rakstā netiks runāts.)

Vārdšķiras norāde vārdnīcā vispār ir vēlama, bet vārda paradigmas izveidošanai nav nepieciešama (sal. Зализняк, 1987, 7). To, kurai vārdšķirai pieder vārds, var secināt no vārda gramatiskā raksturojuma elementiem (bet skaidrojošajā vai tulkojošajā vārdnīcā – arī no nozīmes). Varbūt būtu jāatzīmē tikai tādi principiāli nelokāmi vārdi, kuru izskaņa ir līdzīga lokāmu vārdu galotnei (piem., *vienalga, vīrs*), tiem var likt klāt, piem., krustiņu.

Deklinēšana. Nelokāmiem patstāvīgiem vārdiem klāt ir jābūt attiecīgai norādei⁴, un nelokāmiem lietvārdiem turklāt ir jāatzīmē gramatiskā dzimte (sk. pielikumā vārdus *vetō, netō, divarpus, ragū*).

Lokāmiem vārdiem, kam dzimtes kategorija ir sintaktiska (īpašības vārdiem, divdabjiem, dažiem skaitļa vārdiem un vietniekvārdiem) ir ieteicams dot abu dzimšu formas, tas ļauj atšķirt gramatiskus un leksiski gramatiskus homonīmus [Берков, 1996, 144] (piem., *filigrāns* kā substantīvs un *filigrān/s, -a* kā adjektīvs; *pats* kā substantīvs un *pats, pati* kā pronomens). Tas ļauj arī noteikt vārda locīšanas paradigmu tādiem vārdiem (ja tie tiek iekļauti vārdnīcā) kā *jaunpiedzim/is, -usi, precēj/ies, -usies* (tad, piem., Gen.Sg. tiem būtu *jaunpiedzimuša, precējušās*, nevis kā lietvārdiem ar attiecīgo galotni **jaunpiedzimja, *precējās*)⁵.

⁴Norādi nelok. vai indecl. ieteicams likt klāt arī t.s. “ģenitīveņiem” (skat., piem., vārdu *viensējuma*), jo norādes ģen. jēga sinhroniskā aprakstā liekas apšaubāma.

⁵ Sal. LVPPV doto vārdu *jaunpienācis* bez jebkādas gramatiskās informācijas.

Lietvārds. Lietvārda paradigmas precizēšanai nepieciešamības gadījumā ir ērti minēt nevis Gen.Sg., bet Dat.Sg. formu, jo tā ir atšķirīga katrai deklinācijai⁶ un vienlaikus norāda gramatisko dzimti (piem., *akmens, akmenim; puika, puikam; avs, avij*). Jāpiebilst, ka tādi vārdi kā, piem., *nejēga*, kas tradicionāli tiek uzskatīti par kopdzimtes lietvārdiem, ir jātraktē kā atsevišķas leksēmas, jo tiem ir atšķirīgas paradigmas, kas atšķiras ar Dat.Sg. formu ar galotni *-am* vai *-ai*. (Salīdzinājuma dēļ šeit var pieminēt citu valodu kopdzimtes lietvārdus, piem., krievu *невежда*, lietuviešu *nemokša* (ar to pašu nozīmi ‘nejēga’), kam ir vienota paradigma neatkarīgi no dzimtes.) Tādu vārdu kā *nejēga* minēšana vārdnīcā var būt analogiska tai, kas lietota tādiem vārdiem kā *skuolnie/ks*, fem. *-ce*, vai *skuluotāj/s*, fem. *-a* (jāpiebilst, ka norāde fem. atšķir šos lietvārdus no īpašības vārdiem, kam tiek dotas abu dzimšu formas).

Kā jau teikts, skaņu mijas neregularitātes vajag atzīmēt — vārdam likt klāt kādu no formām, kur var gaidīt miju (sk., piem., *viesis, plekste*). Atsevišķa problēma ir Voc.Sg. neregulāras formas, kas ir jāatzīmē (sk., piem., vārdus *meita, māte, večāmāte, cilvēkš, biedrs, tēvs*). No citiem lietvārdiem ar īpatnēju locīšanu var pieminēt vārdus *večāmāte, ļaudis, suns, debess, pēlus*. Var piebilst, ka ir pilnīgi lieka trešās jeb *um*-deklinācijas vārdiem (piem., *tirgus*) dažās vārdnīcās minētā Gen.Sg. forma, jo paradigmu viennozīmīgi nosaka jau pamatforma⁷.

⁶ Atcerēsimies J.Endzelīnu: “Raugoties no tagadnes viedokļa, varam visus substantīvus pēc viensk. datīva galotnes sadalīt: a) *am*-vārdos, piem., *tēv-s: tēv-am, ceļ-š: ceļ-am*; b) *im*-vārdos, piem., *brāl-is: brāl-im, ūden-s: ūden-im*; c) *um*-vārdos, piem., *led-us: led-um*; d) *ai*-vārdos, piem., *siev-a: siev-ai*; e) *ei*-vārdos, piem., *māt-e: māt-ei*; f) *ij*-vārdos, piem., *sird-s: sird-ij, debes-s: debes-ij*” [Endzelīns, 1993, 46].

⁷ Konkrētas rekomendācijas lietvārda gramatiskajam raksturojumam var izteikt šādā veidā:

I deklinācija, resp. **am-deklinācija** (*tēvs, ceļš*) — šiem vārdiem pietiek ar pamatformu, — tieši norāžu trūkums atšķir šīs deklinācijas vārdus no vārdiem ar pamatformas galotni *-s*, kas attiecas uz citām deklinācijām (*akmens, avs*). Atsevišķi ir jāmin neregulāras Voc.Sg. formas ar nulles galotni (piem., *tēvs*, Voc.Sg. *tēvs!* un *tēv!*) un ar galotni *-ī* — vārdam *biedrs*, Voc.Sg. *biedri!* Vārdam *vecaistēvs*, raksturojot tā īpatnējo locīšanu, var dot Dat.Sg. formu, kas parādīs, ka attiecīgajās formās (Dat., Loc. Sg., Pl.) netiek lietotas paplašinātas galotnes.

II deklinācija, resp. **im-deklinācija** (*gulbis, akmens*)

1. Šīs deklinācijas vārdiem ar Nom.Sg. galotni *-is* papildu informācija ir vajadzīga tikai tādos gadījumos, kad vērojamas atkāpes no likumsakarīgas celma pēdējo līdzskaņa mijas (*j-palatalizācijas*), piem., *viesis*. Tad šķirkļa vārdam klāt var likt kādu no formām, kur var gaidīt miju, piem., Gen.Sg. *viesa*.

2. Šīs deklinācijas vārdiem ar Nom.Sg. galotni *-s*, lai atšķirtu tos no citu deklināciju vārdiem (*tēvs, avs*), ir pietiekami norādīt, piemēram, Dat.Sg. formu *akmens, -im*. Vārdam *suns* bez tam vēl ir nepieciešams likt klāt neregulāro Gen.Sg. formu *suņa*.

III deklinācija, resp. **um-deklinācija** (*tirgus, pelus*) — šiem vārdiem pietiek ar pamatformu. Vienīgi par trim novecojušiem vārdiem *dzirņus, pelus, ragus*, protams, ir jāatzīmē, ka tie ir sieviešu dzimtes daudzskaitlinieki.

IV deklinācija, resp. **ai-deklinācija** (*meita, puika*) — šeit vīriešu dzimtes lietvārdiem ir jānorāda gramatiskā dzimte, ko var izdarīt, pieminot Dat.Sg. formu: *puika, puikam*. Atsevišķi ir jāmin neregulāras Voc.Sg. formas ar nulles galotni (piem., *meita*, Voc.Sg. *meit!*).

V deklinācija, resp. **ei-deklinācija** (*zeme, bende*) — šeit arī vīriešu dzimtes lietvārdiem ir jānorāda gramatiskā dzimte, piem., minot Dat.Sg. formu: *bend/e, -em*, fem. *-e, -ei*. Pārējos gadījumos papildu informācija ir vajadzīga tikai tad, ja vērojamas atkāpes no likumsakarīgas celma pēdējā līdzskaņa mijas (*j-palatalizācijas*), piem., *mute*, Gen.Pl. *mutu, plekste*, Gen.Pl. *plekšu / plekstu*. Atsevišķi ir jāmin neregulāras Voc.Sg. formas ar nulles galotni (piem., *māte*, Voc.Sg. *māt!*). Vārdam *vecāmāte*, norādot tā īpatnējo locīšanu, var dot Dat.Sg. formu, kas parādīs, ka attiecīgajās formās (Dat., Loc. Sg., Pl.) netiek lietotas paplašinātas galotnes.

VI deklinācija, resp. **ij-deklinācija** (*avs, laudis*) — lai atšķirtu šīs deklinācijas vārdus no citu deklināciju vārdiem ar Nom.Sg. galotni *-s*

Īpašības vārds. Latviešu valodā īpašības vārdi ir lokāmi regulāri pēc viena parauga, tāpēc tiem vārdnīcā pietiek ar pamatformu, kam jāliek klāt arī sieviešu dzimtes forma, lai atšķirtu īpašības vārdus no lietvārdiem (sk. vārdus *filigrāns, galveņais*). Supletīvi vai neregulāri veidojamu pakāpju formu latviešu valodas īpašības vārdiem (kā arī apstākļa vārdiem) tāpat nav, bet par to atvasināšanas ierobežojumiem, kā jau teikts, šajā rakstā netiks runāts.

Skaitļa vārds. Īpatnēji lokāmam skaitļa vārdam *trīs* ir jānorāda visa paradigma. Tādiem skaitļa vārdiem kā *divarpus* jāatzīmē, ka tie nav lokāmi.

Interesants gadījums ir tādi skaitļa vārdi kā *pusuotra*. Tiem esot dažas formveidošanas (un lietošanas) īpatnības, kas būtu jāmin vārdnīcā; taču, liekas, ka valodnieki nevar šeit vienoties par literārās valodas normu. Tādiem skaitļa vārdiem gramatikās atzīst visu locījumu formas, izņemot nominatīvu [MLLVG-I, 1959, 497; Cepļītis, 1991, 55, 58], LLVV kā šķirkļa vārds tiek dots nominatīvs *pusotrs*, bet vārdiem *pustreša* un *pusceturta* ir pievienota norāde ģen., tomēr LVPPV uzlūko visus tādus skaitļa vārdus par nelokāmiem⁸.

Vietniekvārds. Neregulāri lokāmiem vietniekvārdiem (vispirms 1. un 2. personas vietniekvārdiem *es, tu, mēs, jūs*, atgriezeniskajam vietniekvārdam *sevis*, arī vietniekvārdiem *tas,*

(*tēvs, akmens*), ir pietiekami norādīt, piemēram, Dat.Sg. formu *avš, avij*. Ja vērojamas atkāpes no likumsakarīgas celma pēdējo līdzskaņu mijas (*ĵ*-palatalizācijas), vārdam ir nepieciešama attiecīga norāde, piem., *acs*, Gen.Pl. *acu*. Vārdiem *debess, dzelzs* un *Cēsis* ir jāmin, ka Gen.Pl. formā ir iespējams lietot gan šauro *e, ē*, gan plato *ē, ē*. Diviem šīs deklinācijas lietvārdiem *ļaudis* un *Cēsis* ir jāatzīmē, ka tie ir daudzskaitlīnieki, un lietvārdam *ļaudis*, kas pieder pie vīriešu dzimtes, ir jāatzīmē dzimte (var piebilst, ka LVPPV vārdam *ļaudis* dzimte nav atzīmēta).

Atgriezeniskajiem lietvārdiem (*vēlējumies, satikšanās*) pietiek ar pamatformu, jo tiem ir īpatnējas galotnes, kas nepieļauj pārpratumu.

⁸ Amizanti, ka LVPPV vārdiem *pusuotra, pusceturta* ir pievienota norāde ģen., bet vārdam *pustreša* — norāde apst.v.

kas, šis) ir jādod visa paradigma. Vietniekvārdiem, kam otrais komponents ir *kas* (piem., *jebkas*), jāliek klāt norāde par šī vietniekvārda locīšanas paraugu, piem., par deklināciju skatīties *kas*. Līdzīgi var veidot arī vietniekvārda *šitas* gramatisko raksturojumu. (Var piebilst, ka LVPPV līdzīgu norāžu nav un vispār nav informācijas par tādu vietniekvārdu kā *jebkas* vai *šitas* formām.) Vietniekvārdam *pats* ir tikai Nom.Sg. abu dzimšu neregulāras formas (*pats* un *pati*), kurām klāt vārdnīcā tiek minētas Dat.Sg. formas, lai norādītu pārējo formu celmu.

Konjugēšana. Lai izveidotu pilnu verba formveidošanas paradigmu latviešu valodā ir jāzina trīs pamatcelmi: nenoteiksmes, tagadnes un pagātnes. Darbā “Pārdomas par latviešu verbu locīšanu” [Andronovs, 1996]⁹ es mēģināju starp citu parādīt, ka par formu, kas reprezentē vārdnīcā tagadnes un pagātnes celmus, ir ērtāk izraudzīties 3. personas formu. Tai ir šādas priekšrocības, salīdzinot ar latviešu leksikogrāfiskā tradīcijā lietoto 1.Sg. formu:

- tā atšķir divas galvenās galotņu paradigmas, kuras var nosaukt par “īso” (ar nulles galotni) un “garo” (ar galotni *-a*): sal., piem., darbības vārdus *sākt* un *sacīt*: 3. personas formā *sāk*, *saka* ir atšķirība galotņu ziņā, bet 1.Sg. formā *sāku*, *saku* nav (sal. arī verba *sākt* tagadni un pagātņi: 1.Sg. *sāku*, *sāku*, bet 3. personā *sāk*, *sāka*);

- 3. personas formas atvasināšanai nav semantisku ierobežojumu (turpretī 1. un 2. personas formu nav bezpersonas verbiem).

No otras puses, ja par pamatformu vārdnīcā tiek izmantota 3. personas forma, tad ir nepieciešams zināt, ka:

- divu neregulāro verbu *būt* un *iet* tagadnes 3. personas formas *ir* un *iet* neatspoguļo formveidošanas celmus, kas ir pārstāvēti citu personu formās, piem., 1.Pl.: *ēsam*, *ejam*;

- ja 3. personas forma beidzas ar *garo* patskani, tad formveidošanas celms beidzas ar *j*, kas ir pārstāvēts citu personu

---

⁹ Raksts “Pārdomas par verba locīšanu latviešu valodā” publicēts LZA Vēstīs, 1997, nr. 3.

formās, sal. verbu *strādāt*: 3. persona *strādā*, bet 1.Pl. *strādājam*, tad tagadnes celms *strādāj-*.

Tādējādi, lai izveidotu visu verba formveidošanas paradigmu, ir nepieciešami un pietiekoši zināt trīs verba pamatformas: nenoteiksmi, tagadnes 3. personu un pagātnes 3. personu. Taču jāpiebilst, ka ņemot vērā faktu, ka īsās locīšanas verbu 2.Sg. formas atvasināšanu apraksta diezgan sarežģīti likumi, šīs formas minējums vārdnīcā var būt lietderīgs. Tāpēc ir ieteicams minēt šo formu tiem vārdiem, kur tā var radīt grūtības (sal., piem., verbu *mācēt*, kas ir izņēmums vispārīgam likumam par *k, g* pārvēršanu par *c, dz* īsas locīšanas verbu 2.Sg. formā: *māku, māki, māk* — sal., piem., *tecēt – tēku, teci, tēk*). Tikai neregulāriem vārdiem *būt* un *iet* ir jānorāda visa tagadnes formu paradigma, bet vārdam *būt* vēl jāmin neregulāri veidojamā vajadzības forma *jābūt*.

Tādējādi daudzas formas, kuras LVPPV dod katram vārdam, šķiet, ir liekas, jo tās var būt viegli atvasinātas no pamatformām — 3. personas formām. (LVPPV tiek norādītas visas tagadnes formas, pagātnes 1.Sg. un 1.-2.Pl. formas, pavēles izteiksmes 2. personas formas, bet vārdiem ar infinitīvu ar *-st(ies)* vai *-zt(ies)* vēl arī divdabis ar *-dam-* un vēlējuma izteiksmes forma.) Lieko formu izslēgšana no vārdnīcas ļautu ietaupīt vietu, lai norādītu pamatformas arī priedēkļu darbības vārdiem, kas LVPPV nav darīti, bet neapšaubāmi būtu ērti vārdnīcas lietotājiem.*

Literatūra

1. Andronovs, 1996 — Andronovs A. Pārdomas par latviešu verbu locīšanu. // Valodas statika un dinamika. Akadēmiķa Endzelīna 123. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes, Rīga, 1996. — 3.-4.lpp.
2. Ceplītis, 1991 — Ceplīte B., Ceplītis L. Latviešu valodas praktiskā gramatika. Rīga, 1991.

---

* Pateicos Ingunai Greitānei par rosinošiem strīdiem un Everitai Milčonokai par valodas rediģēšanu.

3. Endzelīns, 1993 — Endzelīns J., Mīlenbahs K. Latviešu valodas mācība, Rīga, 1993.
4. LLVV — Latviešu literārās valodas vārdnīca. 8 sēj. Rīga, 1972-1996.
5. LVPPV — Ceplītis L., Miķelsone A., Porīte T., Raģe S. Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca, Rīga, 1995.
6. MLLVG-I — Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I sēj. Rīga, 1959.
7. Берков, 1996 — Берков В.П. Двухязычная лексикография. Санкт-Петербург, 1996.
8. Зализняк, 1987 — Зализняк А.А. Грамматический словарь русского языка. Москва, 1987.

Pielikums. Vārda gramatiskā raksturojuma paraugi

ālgā	
viēn' ālgā	×
pu lka	-kām
pus' ūotra	indecl. (?)
viēnsējuma	indecl.
nejāgā	-gām, fem. -ga, -gāi
meīta	Voc. meīt
beñde	-dēm, fem. -de, -dēi
zeme	
pavadzīme	[..d-z..]
māte	Voc. mā t
vācā mā te	vācāimā tēi, Voc. Vācuō mā t
plekste	-šu / -stu
mute	mutu
vetō	masc. indecl.
netō	indecl.
tas	tā, tām, tūo, tajā / tāi / tan ī, tiē, tūo, tiē m, tuō s, tajuō s / tāis / tan īs; tā, tās, tāi, tūo, tajā / tāi / tan ī, tā s, tūo, tā m,

	tā s, tajā s / taîs / tan îs
kas	kà, kàm, kùo
jeb'kas	par deklināciju skat. kas
acs	acj, acu
precē jiēs	-jusiēs
vē lē jumiēs	
gūlbis	
lāudis	masc. Pl.tant.
tr îs	triju, trîm / trijiē m, trîs, trijuo s / trîs; trîs, triju, trîm / trijā m, trîs, trijā s / trîs
vîesis	-sa
gal vāna îs	-nā
skuo luo tā js	fem. -ja
skuo lniē ks	fem. -ce
cilvāē ks	Voc. cilvāē k
filigrā ns	
filigrā ns	-na
akmēns	-nîm
sūns	sunîm, Gen.Sg. suņa
biedrs	Voc. biedri
vîrs	×
v îrs	
debess	debesij, dæbæsu / debesu
pats	pašàm; pati, pašài
poliomiel îts	[..i-e..]
tîrgus	
pælus	fem. Pl.tant.
divàrpus	indecl.
avs	avij
tāēvs	Voc. tāēvs / tāēv
cēļš	

strādā t	strādā, strādā ja
mā cē t	mā k (2.Sg. mā ki), mā cē ja
tecē t	tæk, tecē ja
sē dē t	sē ž / sē d, sē dē ja
iēt / iē t	iē t / iē t (eju, èj, ejām, ejat), gā ja
vajadzē t	vajag, vajadzē ja impers.
sac īt	saka, sac īja
rakt	rūok, raka
sā kt	sā k, sā ka
duôt/duōt	duôd/duôd, deva
svērt	svēr, svēra
rast	rūod (2.Sg. rūodi), rada
bū t	ir (æsmu, esi, æsām, æsat), bija, debit. jābū t
tu	tevis, tēv, tevi, tev ī
ra'gū	masc. indecl.

О грамматической характеристике слова в словаре

Резюме

В работе описывается грамматическая информация, необходимая и достаточная для полного представления системы латышского словоизменения в словаре (парадигматический аспект грамматической характеристики слова). В большинстве случаев полную парадигму можно построить по некоторым ее элементам, которые следует указывать в словаре при словарной форме (иногда может быть достаточно и одной словарной формы). Лишь для нескольких нерегулярно изменяемых слов необходимо приведение всей парадигмы.

Склонение. Для уточнения парадигмы склонения существительных в случае необходимости удобно приводить форму Dat.Sg. Как отмечал Я.Эндзелин, ее окончания позволяют распределять существительные по склонениям на

синхронной основе. Кроме того форма Dat.Sg. указывает одновременно и грамматический род существительного (ср. *meīta*, *-ai* : *puika*, *-am*). Излишним представляется также приведение форм склонения с регулярным чередованием гласных (*gulbja*), следует отмечать лишь случаи, когда такого ожидаемого чередования нет или допустимы варианты (например, *viesis* — *viesa*, *plekste* — *plekšu* / *plekstu*). При изменяемых по роду частях речи (прилагательных, причастиях, некоторых числительных и местоимениях) предлагается приводить формы обоих родов, что позволит различать грамматические и лексико-грамматические омонимы (напр., *filigrāns* как существительное и *filigrān/s*, *-a* как прилагательное; *pats* как существительное и *pats*, *pati* как местоимение) и установить парадигму словоизменения таких слов, как *jaunpiedzim/is*, *-usi*).

Спряжение. Для представления формообразующих основ глагола следует указывать при инфинитиве форму 3 лица настоящего и прошедшего времени, имеющую перед традиционно указываемой формой 1Sg. преимущества как формального, так и содержательного характера. Ввиду того, что образование формы 2Sg. глаголов краткостного спряжения описывается довольно сложными правилами, указание ее в словаре может быть полезным.

Для полнейшего отражения в словаре **произношения** слова предлагается использовать условную орфографическую запись слов, различающую узкие *e*, *ē* и широкие *e*, *ē*, *uo*, *ō* и *o*, а также *r* и *ŗ*. Переход от такой записи к традиционной не составляет труда. Крайне желательно также обозначение слоговых интонаций во всех словах и положения ударения на первом слове слов.

Pielikums. Vārda gramatiskā raksturojuma paraugi

àlga	
viên'àlga	×
puīka	-kàm
pus'ùotra	indecl.(?)
viēnsējuma	indecl. (?)
nejāēga	-gàm, fem. -ga, -gài
meīta	Voc. meīt
beñde	-dèm, fem. -de, -dèi
zeme	
pavadzīme	[..d-z..]
māte	Voc. māt
vācāmāte	vācāimātèi, Voc. vācuōmāt
plekste	-šu / -stu
mute	mutu
vetō	masc. indecl.
netō	indecl.
tas	tà, tàm, tùo, tajā / tàì / tanī, tiē, tùo, tiēm, tuōs, tajuōs / taīs / tanīs; tã, tàs, tàì, tùo, tajā / tàì, tanī, tãs, tùo, tãm, tãs, tajàs / taīs / tanīs
kas	kã, kàm, kùo
jeb'kas	par deklināciju skat. kas
acs	acìj, acu
precējiš	-jusiēs
vēlējumiēs	
gūlbis	
lāudis	masc. Pl.tant.
trīs	triju, trīm / trijiēm, trīs, trijuōs / trīs; trīs, triju, trīm / trijām, trīs, trijās / trīs
viesis	-sa
galvānaīs	-nã
skuōluôtājs	fem. -ja
skuōlniēks	fem. -ce

cīlvāēks	Voc. cīlvāēk
filigrāns	
filigrāns	-na
akmēns	-nīm
sūns	sunīm, Gen.Sg. suņa
bīedrs	Voc. bīedri
vīrs	×
vīrs	
debess	debesìj, dābāesu / debesu
pats	pašàm; pati, pašài
poliomielīts	[..i-e..]
tīrgus	
pāelus	fem. Pl.tant.
divārpus	indecl.
āvs	avìj
tāēvs	Voc. tāēvs / tāēv
cēļš	
strādāt	strādã, strādãja
mācēt	māk (2Sg. mākì), mācēja
tecēt	tæk, tecēja
sēdēt	sēž / sãd, sēdēja
iēt / iēt	iēt / iēt (eju, ej, ejàm, ejat), gāja
vajadzēt	vajag, vajadzēja impers.
sacīt	saka, sacīja
rakt	rùok, raka
sākt	sāk, sāka
duôt / duôt	duôd / duôd, deva
svērt	svēr, svēra
rast	rùod (2Sg. rùodi), rada
būt	ìr (āsmu, esi, āsàm, āsat), bija, debit. jãbūt
tu	tevis, tēv, tevi, tevī
ra'gū	masc. indecl.